

ÂŞIK PAŞA'NIN GARİB-NÂME'DE KUR'ÂN ÂYETLERİNE YAKLAŞIMI*

Mehmet DORUK**

Öz

13. ve 14. yy. Moğol istilası sebebiyle Anadolu topraklarında kargaşanın hâkim olduğu, toplumsal birlikliğin dumura uğradığı dönemlerdir. Bu kargaşada halkı dinî değerlerden yararlanarak bir arada tutma çabaları çoğu zaman halkın itibar ettiği dinî-tasavvufî önderler sayesinde olmuştur. Nitekim Mevlânâ, Yunus Emre vb. zatlar bu konuda önemli hizmetler ifâ etmişlerdir. Birliğin sağlanmasında benzer bir çabayı ortaya koyanlardan biri de şüphesiz Âşık Paşa'dır. Âşık Paşa yazdığı eserlerle topluma yön vermiş, toplumun içinde bulunduğu buhrandan kurtulması için manevî dinamikleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Onun bu amaçla kaleme aldığı eserlerden biri de Garib-nâme adlı eseridir. O, bu eserinde dinin özünü ve hayatın gerçekliğini yüz kıssa/konu çerçevesinde anlatmıştır. Âşık Paşa anlattığı her konuyu bir şekilde Kur'ân'la ilintilendirmiş ve böylece Kur'ân'ın ruhunu insanlara teneffüs ettirmeye çalışmıştır. Bu makalede Âşık Paşa'nın Garib-nâme'de Kur'ân'la kurduğu ilişki üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu ilişki yanında ayrıca müellifin hayatı, eserleri, ilmi kişiliği ve Garib-nâme'si hakkında da bilgi verilmiştir. Âşık Paşa'nın Kur'ân âyetlerine yaklaşımını ele veren örnekler onun Kur'ân âyetleri paralelinde oluşturduğu kıssalardan/konulardan seçilerek arz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Paşa, Garib-nâme, Kur'ân Âyetleri

Ashik Pasha's Approach to Quran Verses in His Gharib-Nameh

Abstract

Due to the Mongols' cruelty, 13th and 14th centuries were periods of administrative chaos and social conflicts in Anatolia. During this chaotic period, mystic scholars and suphies, such as Mawlana and Yunus Emre, always attempted for the unity of the people by using the religion. Certainly, Ashik Pasha was also one of such leaders. In his writings, he guided the people and tried to help them to alleviate the social atmosphere by using the spiritual dynamics. Gharib-nameh was one of his such works. He explained in that work the essence of the religion and the reality of the life in hundred stories. Each subject in Ashik Pasha's Gharib-nameh was supported by Quran verses. The present article discusses the relation between Gharib-nameh and Quran. Moreover, it gives information about Ashik Pasha's life, works, and Gharib-nameh. It also presents selected examples explaining Ashik Pasha's approach to Quran verses.

Keywords: Ashik Pasha, Gharib-nameh, Quran verses

Giriş

13. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Moğol istilasıyla birlikte Anadolu'da siyasî ve sosyal açıdan çok ciddi meseleler ortaya çıkmış; Anadolu Selçuklu Devleti iyice zayıflamış ve yıkılma sürecine girmişti. Devletteki bu çalkantılı durum neticesinde sosyal hayatta ciddi çözümler olmuş, birlik ve düzen

* Bu makale, yazar tarafından SAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsüne sunulan "Garib-Nâme"de Âşık Paşa'nın Kur'ân Ayetlerine Yaklaşımı" adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Uzman İmam-Hatip, Diyanet İşleri Başkanlığı, (doruk_82@hotmail.com).

kaybolmuştu. Bu durumun getirdiği olumsuz koşullardan kurtulmak için özellikle toplumun manevî önderleri, kaynağını dinden alan fikirlerle toplumu bir arada tutmaya çalışmış, düzeni yeniden tesis etme çabasına girmişlerdi. Özellikle dînî-tasavvufî hayat, toplumda canlılığını koruduğu ve geniş kitleleri de etkisi altına alabildiği için; toplumsal birlikteliği sağlamanın yolu bu tarz hayatın daha da güçlendirilmesinden geçmekte idi. Bu nedenle özellikle 13. ve 14. yy.'da Anadolu topraklarında birçok sūfînin varlığını sürdürdüğünü ve eserleriyle topluma yön verdiklerini görmekteyiz. Mevlânâ, Yunus Emre, Ahi Evran gibi meşhur şahsiyetler bu dönemde yaşamış, fikirleriyle topluma yön vermiş ve gelecek nesillere de aktarılacak çok önemli eserler meydana getirmişlerdir. İşte Âşık Paşa da, o günkü şartlarda topluma yön veren ve toplumun her kesimine ulaşma istidadı bulunan eserler kaleme alan şahsiyetlerden birisidir.

Âşık Paşa, 13. yy. sonları ve 14. yy. başlarında yaşayan bir şahsiyet olarak toplumu her alanda bilgilendirmeyi vazife edinmiş değerli eserler ortaya koymuştur. Bu eserler içerisinde en önemlisi Garib -nâme'dir. Bu eser dînî-tasavvufî bir eser olmakla birlikte dünyevî ve uhrevî birçok ilmi de içinde barındırması hasebiyle müstesna bir yere sahiptir.

Biz bu çalışmamızda Garib-nâme'nin özellikle Kur'ân âyetleriyle ilişkisini ve müellifin Kur'ân âyetlerine yaklaşımını değerlendirmeye çalışacağız. Bu doğrultuda ilk olarak Âşık Paşa'nın hayatı, eserleri ve ilmi kişiliğine kısaca değinilecektir.

1. Âşık Paşa'nın Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

1.1. Hayatı

Dînî-tasavvufî hayatımızın önemli şahsiyetlerinden biri olan Âşık Paşa 1272 yılında Kırşehir Arapkir'de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Ali¹, mahlası da Âşık'tır. İsmi sonuna eklenen "Paşa" kelimesi de "ağabey, ileri gelen kişi" anlamlarına gelen "beşe" "peşe" veya "başağa" kelimelerinin bozulumundan meydana gelmektedir.² Onun Paşa lakabını almasından, babasının ilk oğlu olduğu anlamı da çıkarılabilir.³ Kendisine Âşık lakabını ise hocası saydığı Hızır (a.s.)'ın verdiği müellif eserindeki şu beyitte açıklar:

Ol kıyırdı bana 'Âşık adını

1 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, I/1,XXXVIII.

2 Mine Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi-Metinler)*, Ankara: Akçağ Yay.,1995, s. 81.

3 Günay Kut, "Âşık Paşa", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 1.

Ol bıraktı cânuma 'ışk dadını⁴

Bu beyitten de anlaşılacağı üzere müellif tasavvuf yolundaki yegâne hocası Hızır (a.s.)'ın hem aşkı kendisine öğrettiğini, hem de ona Âşık lakabını verdiğini ifade etmektedir

Soylu bir aileden gelen Âşık Paşa'nın dedesi, Şeyh İlyas'tır. "Baba İlyas" olarak da tanınan bu şahıs, 13.yy.'da Horasan'dan Anadolu'ya gelerek Amasya'ya yerleşmiş ve Ebu'l-Vefa Harezmî'nin tarikatına bağlanmış, tarihati içerisinde şeyhlik payesine kadar ulaşmış ve müritlerine de 'Babaî' ismi verilmiştir.⁵ Baba İlyas'ın şeyhi olduğu bu tarikat, genel itibarıyla sapkın bir dini anlayışa sahip olduğundan dolayı dönemin hükümdarlarının olumsuz bakmalarına sebep olmuştur. Nitekim Baba İlyas'ın talebelerinden olan Baba İshak adlı kişinin devlete karşı başlattığı isyan şiddetle bastırılmış, Baba İshak ve birlikte isyana kalkışanlar öldürülmüştür. Baba İlyas bu ayaklanmanın hiçbir aşamasında olmamasına rağmen, hatta öğrencisi Baba İshak'ın davranışlarını ve isyanını desteklememesine rağmen, bu isyanla bir şekilde ilişkilendirilerek 1241 yılında öldürülmüştür. Şeyh İlyas öldüğünde geriye Ömer, Yahya, Mahmut ve Muhlis adlarında dört oğul bırakmıştır. İşte bunlardan en küçüğü olan Muhlis ise Âşık Paşa'nın babasıdır.⁶

Muhlis, Baba İshak isyanının şiddetle bastırılması olaylarında tesadüfen kurtulmuş ve kendisini kurtaranlar tarafından çok küçük yaşta Mısır'a götürülmüştür. Mısır'da sünî akide doğrultusunda dinî ilimler tahsil eden Muhlis tekrar memleketine döndüğünde siyasi otoritenin halka karşı zulme devam ettiğini görmüş, bir süre otoriteye karşı pasif mücadele etmiş ve neticesinde 1274 yılında Kırşehir'de vefat etmiştir. O, ölümünden kısa bir süre evvel babasının halifelerinden Şeyh Osman'ı ziyaret etmiş ve oğlu Âşık Paşa'yı ona emanet etmiştir.⁷ Böylelikle Âşık Paşa'nın ilk hocası, Şeyh Osman olmuştur.

Âşık Paşa ise idarenin zayıfladığı, Moğol zulmünün gittikçe ağırlaştığı, idarî kargaşa ve çekişmelerin gittikçe arttığı, büyük âlim ve velilerin ömrünün son bulduğu bir zamanda dünyaya gelmiştir.⁸ Âşık Paşa yaşadığı devrin sıkıntılarında olsa gerek çok sıkıntılı bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Gerçi hayatının her dönemi mücadele ile geçmiş olan bu şahıs, kimi zaman devrin yöneticileri, kimi zaman da muasırı olduğu çeşitli görüş ve akımların temsilcileriyle fikrî ve itikadî mücadelelere girmiştir. Yaşadığı süre içerisinde

4 Âşık Paşa, *a.g.e.*, II/1, 107.

5 Kut, "Âşık Paşa", *DİA.*, IV, 1.

6 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Eseri yayına hazırlayan Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) I/1, XXXIII.

7 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) I/1, XXX.

8 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) I/1, XXX.

de iki devletin varlığına şahit olmuştur: Anadolu Selçuklu Devletinin son zamanları ve Osmanlı Devletinin kuruluş yılları.

Şeyh Osman'dan ilk eğitimini alan Âşık Paşa daha küçük yaşlarda tarikat çevrelerinde bulunmuş ve buralarda zahirî ve bâtinî ilimleri öğrenmiştir. Özellikle o dönemlerde Kırşehir yöresi ilim, tasavvuf ve edebî yönden oldukça önemli şahsiyetleri barındırmış; âdeta bir kültür havzası halini almıştı. Bu durum Âşık Paşa'nın hem dinî ilimlere vâkif iyi bir âlim olmasını, hem önemli bir sûfî olmasını, hem de edebiyata âşinalık kazanmasını sağlamıştır. Onun çocukluğunun ve gençliğinin geçtiği bu yerlerde aldığı eğitim onu Sünnî akidenin önemli bir savunucusu haline getirmiştir. Dedesinin, kaynağını şîî hareketinden alan bir ayaklanmaya bir şekilde karışıp (Babaî İsyanı) devrin hükümdarı tarafından öldürülmesi dikkate alındığında Âşık Paşanın sünnî akidelere bağlı kalması oldukça ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Garib-nâme adlı eserinde de yer yer sünnî inanç sistemine atıf yaptığı görülmektedir. Mesela eserin dibace kısmında bir bölümü dört halifeye ayırması ve onları övmesi, yine onuncu bölümün kıssalarından birisinde Aşere-i Mübeşşere'ye (Cennetle Müjdelenen 10 Sahabe) ayırması onun ehl-i sünnete bağlı olduğunun en önemli delillerindedir. Çünkü Şîf Mezhebî'nin özellikle aşırı (gulât) kollarının dört halifeden Hz. Ali dışındakilerle Aşera-i Mübeşşera'dan bazı sahibeleri tekfir ettiği herkesin malumdur. Dolayısıyla sahabe sevgisini eserine yansıtan bir kişinin ehl-i sünnet akidesine bağlı olduğu çok aşikârdır. İşte bu bağ Âşık Paşa'da da görülmektedir.

O hayatını Allah aşkına, Hz. Peygamber ve Sahabe-i Kiram sevgisine adanmış, ehl-i sünnet akidesine sıkıca bağlı, mutedil, sünnî bir mutasavvıftır. Çocukluk ve gençlik dönemi, bu fikirleri öğrenmekle geçen Âşık Paşa, babasının Şeyh Osman'a vasiyeti üzerine onun kızıyla evlendi. Bu evlilikten, farklı rivayetler olmakla birlikte Süleyman ve Elvan adında iki oğlu olduğu nakledilmektedir.⁹ Oğullarından özellikle Elvan, Elvan Çelebi ismiyle ve "Menâkıb-i Kudsiye" adlı eseriyle tanınmaktadır. Müellif, 13 Safer 733/ 3 Kasım 1332 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹⁰

1.2. İlmi Kişiliği

Âşık Paşa, dinî ve tasavvufî eğitimine çok küçük yaşta başlamıştır. Kendisinin şeyh sülalesinden gelmesi ve dedesinin bir tarikat şeyhi olması, onun çok küçük yaşta iken tasavvufî bir hayatla tanışmasına vesile olmuştur. Âşık Paşa'nın nerede ve kimde okuduğu noktasında net bilgiler olmamakla bir-

9 M. Fuad Köprülü, "Âşık Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993, I, 702.

10 Kut, "Âşık Paşa", *DİA.*, IV, 2.

likte çeşitli kaynaklarda asıl hocasının Şeyh Osman olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte Şeyh Osman'dan önce Süleyman-ı Kırşehirî'den de eğitim aldığı söylenmektedir.¹¹ Özellikle Şeyh Osman Âşık Paşa'nın hem eğitimi ile hem de terbiyesi ile yakından ilgilenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Âşık Paşa'nın çocukluğu ve gençliği Kırşehir'de geçmiştir. Hayatının bu devirlerini Kırşehir'de geçirmesi onun ilmî şahsiyetinin oluşmasında oldukça etkilidir. Çünkü Kırşehir o dönemde Anadolu'nun en önemli ilmî, edebî ve fikrî merkezlerin birisi konumundadır. Bu durum onun, devrin bazı âlimlerinin fikirlerini daha iyi anlamaya elverişli bir ortama sahip olmasını sağlamıştır. Onun için Âşık Paşa, Hacı Bektaş, Âhî Evran, Şeyh Süleyman, Mevlânâ, Yunus Emre gibi büyük sûfileri her ne kadar birebir tanımamış veya hoca talebe ilişkisi içerisinde bulunmamış olsa bile onların eserlerini tanıma ve muridleriyle karşılaşma ve dolayısıyla bu büyük sûfilerin fikirlerini tanıma fırsatı bulmuştur. Bu fikirler Âşık Paşa'nın ilmî yönünü geliştirdiği gibi yazdığı eserlerin de ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Âşık Paşa'nın başta Garib-nâme olmak üzere eserlerinin çoğunda devrinin mutasavvıflarının tesirleri görülmektedir.

Âşık Paşa zahirî ilimlere vukufiyetinin yanında bâtinî ilimlere de oldukça hâkimdir. Her iki ilmi tahsil etmesinde de başta hocası Şeyh Osman olmak üzere devrin sûfilerinin ve âlimlerinin büyük katkısı olmuştur. İyi bir mutasavvıf olan Âşık Paşa ledünni¹² ilme de sahiptir. Kendi ifadesiyle bu ilmin tahsilini "hocam" dediği Hızır (a.s.)'dan almaktadır. Kendisi gerçek hocasının Hızır olduğunu ve ilim namına neyi varsa bunu ona borçlu olduğunu söylemektedir. Şimdi de Âşık Paşa'nın ilmî kişiliğinin oluşmasında katkı sağlayan unsurları belirttikten sonra onun ilmî kişiliğini oluşturan özelliği üzerinde durmaya çalışalım.

Âşık Paşa'nın ilmî kişiliğini oluşturan özelliklerinin başında iyi bir sûfi olması ve tasavvuf ilmine hâkim olması gösterilebilir. Yukarıda da değindiğimiz gibi tasavvuf ile içli dışlı bir aileden gelmesi, onun tasavvuf alanında yetişmesinde çok büyük katkısı olmuştur. Her ne kadar dedesi sapkın bir tasavvuf anlayışına sahip olsa da Âşık Paşa sünî akidelere uygun itidalli bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Onun bu yönü ilmî kişiliğinin en önemli özelliğini oluşturmaktadır. Nitekim müellifin muhteşem eseri Garib-nâme'de dinî- tasavvufî bir eser hüviyetindedir.

11 Kut, "Âşık Paşa", *DİA*, IV, 2.

12 Ledün, zaman ve mekân zarfıdır. "...de,...da, yanında, nezdinde, zamanda" anlamına gelir. Tasavvufta Allah'tan vasıtasız gelen bilgi, ilhamı ifade eder. İlm-i ledün, çalışmakla öğrenilmez, tamamen ilahi bir mevhıbedir. Bkz. Fikret Karaman v.dğr., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 3. Baskı, 2007, s. 395-396.

Müellifin ilmî kişiliğini oluşturan bir başka yönü ise edebiyatçı kişiliğidir. Onun edebiyatçı kişiliğini bize sunan ise yine Garib-nâme dir. İleride daha detaylı değinileceği gibi Garib-nâme şekil yönünden ikişer beyit halinde yazılan ve Mesnevî denilen edebî türle kaleme alınmıştır. Manzum bir eser olan Garib-nâme manzum eserlerde olması gereken kafiye, vezin gibi ilkelere sâdik kalınarak oluşturulmuş ve Türk İslam Edebiyatı'nın önemli bir yapıtı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü edebî açıdan oldukça önem arz eden bu eser, müellifinin de iyi bir edebiyatçı olduğunu göstermektedir.

Âşık Paşa'nın ilmi kişiliğini oluşturan bir başka yönü ise devrinin sosyolojik gelişimini takip edebilmesi ve halkın sosyal hayattaki sıkıntılarını tespit edip o doğrultuda çözüm önerileri sunabilmesidir. Bu durum müellifin iyi bir gözlem yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bizi bu fikre götüren şey, müellifin birinci bölümde yazdığı on kıssanın tamamında birlik fikrini işlemesidir. Müellifin halkı birlik fikri etrafında toplama gayreti, devrin sosyal ve siyasî çalkantılarından kaynaklanmaktadır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerindeki siyasî çalkantılar ve akabindeki Moğol istilaları Anadolu'yu yaşanmaz bir hale getirmiş, toplumu oluşturan katmanlar ayrışmaya başlamış ve neticede de birlik fikrinin doğal sonucu olan güçlü devlet ve güçlü millet anlayışında aşınmalar olmuştur. Âşık Paşa toplumun bu sıkıntısını görmüş ve halkı birlik fikri etrafında toplamaya çalışmıştır. Onun toplumdaki bu büyük yarayı görmesi ve bu yaraya merhem olabilecek fikirler ortaya koyması, iyi bir sosyolojik tahlile sahip olabilme yeteneğini ve sosyal hayatı tanıyıp; onun doneleriyle hareket edebilme kabiliyetini ortaya koymaktadır. Âşık Paşa üzerine araştırma yapan bazı düşünürler onun vahdet fikrini dînî-tasavvufî bir öngörü ile açıklamaya çalışırlar. "Hâlbuki eser dikkatle incelendiğinde müellifin "vahdet" fikrine dînî-tasavvufî mana yanında, politik ve sosyal, hatta pratik manalar da kattığı görülmektedir. Âşık Paşa eserinin birinci bölümünde insanların başarı, saadet ve hakikate "birlik" sayesinde ulaşabileceklerini misal vererek açıklamaya çalışır. Âşık Paşa'nın "vahdet" fikrine atfettiği bu önem, âdeta Osmanlı Türklerinin kurmuş oldukları "cihan devleti"nin ideolojik ve metafizik temelini hazırlar."¹³ İşte bu çaba, Âşık Paşa'nın sosyolojik yönünün çok gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Âşık Paşa'nın ilmi kişiliğini oluşturan en önemli özelliklerinden birisi de dînî ilimlere önemli ölçüde vâkıf olmasıdır. Hatta bu yönü kanaatimizce onun en önemli özelliğidir. Âşık Paşa'nın dînî ilimlere vukufiyetini eseri Garib-nâmede işlediği konulardan anlamaktayız. Garib-nâme'nin dînî-

13 Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992, s.177.

tasavvufî bir eser olması müellifinin dinî ilimlere hâkim olmasıyla doğrudan alakalıdır. Âşık Paşa, Garib-nâme adlı eserinde İslamî ilimlerin genelinden faydalanmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin en çok faydalandığı kaynak, Kur'ân-ı Kerim'dir. O kıssalarda anlattığı konuları Kur'ân'ın ruhuna uygun olarak anlatırken, bir taraftan da Kur'ân'dan âyetleri, kıssalarda anlattığı konuları daha iyi açıklayabilmek için delil olarak kullanmaktadır. Âşık Paşa Kur'ân'ı mana itibariyle çok iyi özümsemiş bir kişiliktir. Eserinde verdiği mesajlar, Kur'ân'ın mesajlarıyla bir bütünlük arz eder. Eserde birlik beraberlikten bahsedilmesi; ikiliğe düşmemek ve fitneye bulaşmaya karşı uyarılar; kötü ahlak ve itikadî bozukluk sonucunda ortaya çıkan kibir, yalan vb. konulara değinilmesi, eserin ruhunda Kur'ân'ın izlerinin hüküm sürdüğünü bizlere göstermektedir. Böylece müellif düşünce yapısı ve fiilleriyle Kur'ân'dan etkilendiğini ve ondan faydalandığını ortaya koymaktadır. İşte bu bakış açısıyla *Garib-nâme*'ye yaklaştığımızda bu eserin bir nevi Kur'ân'ı açıklayan bir eser hüviyetinde olduğunu söyleyebiliriz. "Âşık Paşa ilim sahibi ve yetiştirme özelliği olan bir şahıstır. Tasavvuf mektebinin hocası olması hasebiyle, bu yolu en açık şekilde misallerle açıkladığı gibi, anlaşılmayan yerlerde misalleri çoğaltarak tekrar tekrar işler. Bu noktada Kur'ân'a, hadise ve tasavvuf erbabının sözlerine başvurur. Her âyet ve hadisi açıkladığı gibi, her hâdiseye de onlardan birer delil getirir. O bu yönüyle müfessir ve muhaddis olarak ta karşımıza çıkar."¹⁴

Âşık Paşa eserinde Kur'ân'dan sadece muhteva bakımından faydalanmamıştır. O eserin şekil kısmında da âyetlerden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Müellif, anlattığı kıssaların birkaç istisna hariç hemen hepsinde âyetlerden faydalanmıştır. Bu şekilde tüm kıssaların içinde genel olarak üç yüzden fazla âyetin kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca müellifin toplam yüz kıssadan oluşan eserinde yirmiden fazla kıssa, Kur'ân'dan bazı âyetlerin bir nevi tefsiri mahiyetinde yazılmıştır. Müellifin kıssalarında yeri geldikçe âyetlere yer vermesi, anlatmak istediği konuyu âyetle delillendirmesi veya oluşturduğu bir kıssayı bir âyetin tefsirini yapmak üzere yazması, onun Kur'ân ilimlerine vakıf olduğunun alâmetlerindedir.

Âşık Paşa'nın, eserinde hadislere ve kelimayı kibara da yer verdiğini görmekteyiz. Âyetlerin kullanım sıklığı kadar olmasa bile eserde hatırı sayılır derecede hadisin kullanıldığı görülmektedir. Yaklaşık olarak eserde elliden fazla hadis kullanılmıştır. Ayrıca beş-altı kıssa doğrudan doğruya bir hadisin şerhi mahiyetindedir; ya da hadis ile kıssada anlatılan konu arasında bir paralellik kurulmaktadır. Âşık Paşanın eserinde zaman zaman kelimayı, mezhaplar tarihi ve İslam tarihini de ilgilendiren konulara değindiğini görmek-

14 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) XLIII.

teyiz. Eserde Hz. Muhammed (s.a.s.)'in vasıflarından bahsetmesi, dört halifenin özelliklerini anlatması, Aşere-i Mübeşşere'ye değinmesi ve sahabenin genel özelliklerini tahlil etmesi onu siyere ve İslam tarihine aşina bir kişilik olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Yine müellifin sâlik'in yolculuğu esnasında ulaşabileceği en yüce noktanın Cemalullahı temaşa etmesi olacağını belirtmesi, bazı kıssaların içinde cennet, cehennem, sırat ve mizandan bahsetmesi ve bunu da zahiri anlamla uygun bir şekilde yorumlaması onun kalamî konulara da vâkıf olduğuna işaret etmektedir. Yine müellif, onuncu bölümdeki bir kıssada ilmin maldan üstün olduğunu anlatmak için; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Hz. Ali hakkında "Ben ilmin şehriyim, Ali ise kapısıdır"¹⁵ buyurduğunda hâricilerin bu hadisi duyup haset ettiklerini ve Hz. Ali' den ilmin mi yoksa malın mı üstün olduğunu öğrenmek istemelerinin anlatıldığı kıssada yer yer mezhepler tarihini ilgilendiren konulara girmiştir. İşte bu gibi konuların kıssalarda geçmesi müellifin tefsir, hadis gibi ilimlerin yanı sıra diğer İslâmî ilimlere de vakıf olduğunu bizlere göstermektedir.

1.3. Eserleri

Müellifin yazdığı eserler konusunda çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Âşık Paşa'nın bazı eserlerine temas edilmediğini görmekteyiz. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla müellifin eserleri şunlardır: *Garib-nâme*, *Fakr-nâme*, *Vasf-ı Hâl*, *Hikâye*, *Kimya Risalesi*, *Şiirler*, *Risâle fî Beyânî's Semâ*, *Risâle-i Âşık Paşa*¹⁶

Şimdi müellifin yazdığı bu eserlerin en meşhuru ve çalışmamızın da konusunu teşkil eden *Garib-nâme* hakkında kısa bir bilgi verelim.

2. Garib-nâme

Garib-nâme, Âşık Paşa'nın 1330 yılında kaleme aldığı ve mesnevî tarzında yazdığı muhteşem bir eserdir. Bu eser Türk Dili ve Edebiyatı açısından oldukça değerli bir çalışmadır. Bununla birlikte *Garib-nâme*, muhtevası itibarıyla Dînî-tasavvufî bir eser olması hasebiyle Türk Tasavvuf Tarihi açısından da önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır.

On bölüm halinde yazılan ve yüz kıssadan oluşan *Garib-nâmenin* nüsha farklılıklarına göre beyit sayıları değişiklik göstermektedir. Ortalama 12.000 beyitten oluşan bu eserin Türk Dil Kurumu yayınları arasında basılan ve latinize edilip günümüz Türkçe'sine Prof. Dr. Kemal Yavuz tarafından çevri-

15 Muhammed Raûf Münavî, *Feyzu'l-Kadîr*, III, h. no: 2705, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, I, 235.

16 Âşık Paşa, a.g.e., (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) LIX-LX; Kut, a.g.e., IV, 2; Köprülü, a.g.e., I, 705.

len ve bizim de çalışmamızda kullandığımız mevcut baskısında 10.613 beyit mevcuttur.¹⁷

Eser mesnevî tarzında ve aruz vezninde yazılmıştır. Aruzun fâilâtün/fâilâtün/ fâilün kalıbının kullanıldığı eserde yer yer hece vezninin de kullanıldığı görülmektedir. Garib-nâme son derece sade bir dille yazıldığı için anlaşılması kolay bir kitaptır. Müellif eseri, Arapça ve Farsça'nın zor ifadeleriyle değil, Türkçe'nin o sade, pürüzsüz ve anlaşılır üslubuyla yazmıştır. Âşık Paşa'nın bu eseri Türkçe telif etmesi, büyük Türk Mutasavvıfı Yunus Emre'nin tesirinde kaldığını göstermektedir. Çünkü Yunus Emre, Mevlânâ ve Sultan Veled gibi dil bakımından Farsça'dan etkilenen mutasavvıflara mukabil, Türkçeyi ön plana çıkarmış ve eserlerini bu şekilde kaleme almıştır. "İranlı veya İran dili etkisinde kalan sûfî şâirlerinin eserlerine karşılık, Yunus Emre'nin ısrarla ve kuvvetle devam ettirmeye çalıştığı millî dilde eser verme çabası Âşık Paşa'yı da derinden etkilemiştir."¹⁸ Bu yüzden Âşık Paşa Garib-nâme'yi herkesin anlayacağı şekilde ve Türkçe olarak kaleme almıştır. Âşık Paşa'nın Garib-nâmeyi yazarken etkilendiği diğer bir şahısta Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Âşık Paşa'nın Mevlânâ'dan etkilendiğinin en önemli delili ise eserini nazım şekli olarak Mesnevî tarzında yazmasıdır. Bilindiği gibi Mevlânâ'nın meşhur eserinin adı "Mesnevî"dir. Bu isim eserin nazım şeklinin Mesnevî tarzında olmasından dolayıdır. Çünkü mesnevî tarzında yazılan eserler daha akıcı, kulağa daha hoş gelen ve okuyucuyu genel itibarıyla sıkmadan oluşturulan eserler olup beyitler şeklinde yazılır. İşte Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin, bu bağlamda Garib-nâme'yi şekil açısından etkisi altına aldığı söylenebilir. Bunun dışında Mesnevî'nin muhtevasıyla Garib-nâme'nin muhtevası arasında da paralellikler söz konusudur. Her ikisi de dînî-tasavvufî eserlerdir. İki eserde de ilahi aşk, Peygamber sevgisi, insanın yaratılış ve varlığının hikmeti, kişinin kendini bilmesi sonucu tanrıyı tanıması gibi konular işlenmektedir.

2.1. Şekil Özellikleri

Garib-nâme'nin şekil özelliklerini oluşturan iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi edebî yönüyle alakalıdır; yani eserin Mesnevî tarzında yazılmış olmasıdır. Mesnevî esasen bir edebi türdür; nazım şeklinde beyitler halinde yazılır. Kelime anlamı itibarıyla mesnevî; "ikişer ikişer, ikili" anlamına gelmektedir.¹⁹ Kelimenin kökü s-n-y'den geldiği gibi "mesnâ" kelimesinin nispet eki almış halidir.²⁰ Bu haliyle mesnevî kelimesi Arapça bir keli-

17 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) I/1, XLVI.

18 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 4. Baskı, 1981, s. 338.

19 Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996, s. 167.

20 Mustafa Çiçekler, "Mesnevî", *DİA*, Ankara, 2004, XXVIII, 320.

me olarak karşımıza çıkmaktadır. İstilahî manası itibariyle Mesnevî, “Her beyiti ayrı uyaklı divan edebiyatı nazım biçimi ve bu türdeki eserlerin genel adı”²¹ veya “ her beyiti başlı başına kafiyeli ve başından sonuna kadar aynı vezinde olan manzume”²² anlamlarına gelmektedir. Mesnevî genel olarak da yukarıda tanımlanan şekilde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin 26.000 beyitlik meşhur eseri olarak bilinir.²³ Mevlânâ’nın, eserine “Mesnevî” ismini vermesi hem şekil hem de muhteva ile ilintili bir durumdan kaynaklanmaktadır. Az önce belirttiğimiz gibi mesnevî ikişer ikişer, ikili anlamına geldiği ve ikişerli beyitlerden oluştuğu için nazım şekline yapılan bir vurgu ile Mevlânâ’nın eserine mesnevî dendiği gibi; bu nadide eserin muhtevasına da bir vurgu vardır. Mevlânâ bu eserinde; “birbiriyle mütekebil ilâhî isimlerin mazharları olmaları itibariyle şahadet âlemindeki tüm varlıkların çift çift veya ikili zıtlar halinde zuhur ettiğini, Mesnevî’nin şahadet âlemindeki eşya türlerinin hakikatlerine, duyulur şeylerden akledilen şeylere kadar bütün çift ve zıt varlıkların hallerinden bahseden kitap”²⁴ olmasından dolayı, Mevlânâ’nın esere bu adı verdiği de söylenilir. Mevlânâ’nın eseri olan Mesnevî’nin hem şekil yönünden ikişerli beyitlerden oluşması; hem de muhteva olarak âlem içindeki zıtlardan bahsetmesi nedeniyle esere bu ismi vermesindeki nedenler Âşık Paşa’nın Garib-nâmesin’de de görülmektedir. Garib-nâme de tıpkı Mesnevî gibi ikişerli beyitlerden oluştuğu gibi, muhteva itibariyle de âlemdeki zıtlıklardan yer yer bahsederek bu yönüyle de Mesnevî’ye benzemektedir. İşte bu benzerlik, Garib-nâme’nin mesnevî şeklinde yazıldığını gösteren en önemli işaretlerdendir.

Garib-nâme’nin şekli özelliğini oluşturan ikinci unsur ise eserde bol miktarda âyet, hadis ve kelam-ı kibardan faydalanmasıdır. Müellif eserde özellikle âyetlerden çokça yararlanır. Yukarıda ifade edildiği gibi Garib-nâme’de var olan yüz kıssanın yirmiden fazlası doğrudan doğruya Kur’ân âyetleri perspektifinde yazılmıştır. Müellif bazen Kur’ân’dan bir âyetle istişhad ederek anlatacağı kıssayı oluşturur. Bazen âyeti tefsir etmek niyetiyle, bazen de âyetle anlatılan konu arasında alakalı alakasız bağlantılar kurarak kıssaları yazar. Böylece hatırı sayılır miktarda kıssanın bu şekilde yazıldığı eserde görülmektedir. Yine yüz kıssanın tamamında, yeri geldikçe; ileri sürdüğü bir yargıyı desteklemek üzere veya kıssada anlattığı bir konuyu maddelere ayırdığında, her maddeyi alaka kurabildiği ölçüde Kur’ân âyetlerinden istişhad ederek açıklar. Böylece eserin tamamında bir şekilde Kur’ân âyetleri-

21 TDK, *Türkçe Sözlük 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1998, I, 1543.

22 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., 1993, s. 628.

23 Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 628.

24 M. Baha Tanman, “Mesnevî”, *DİA.*, Ankara, 2004, XXVIII, 325-326.

nin kullanıldığı görülür ve bu özellik Garib-nâme'nin şekli olarak en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar.

Ayrıca eserde hadis ve kelam-ı kibarlar da kullanılmıştır; ama onların kullanış sıklığı âyetler kadar değildir. Hadislerin ve kelam-ı kibarların kullanım biçimi de âyetlerinki gibidir. İşte bütün bu unsurlar Garib-nâme'nin şekil özelliklerini oluşturur.

2.2. Muhteva Özellikleri

Muhtevaya gelince; "Garib-nâme" on bölümden meydana gelen ve ayrıca her bölümün ayrı ayrı on kıssadan oluştuğu, bölümden bölüme genişleyen ve bir nizam içinde gittikçe açılan bir eserdir. Bu durum eserin en dikkat çekici yönüdür. Bu açıdan bakılınca eserdeki konuların birbiri ardına açılıp genişlediği görülmektedir. Bunu, bölümleri takip edip her bölümü on ile çarptığımızda (10+20+30+40+50+60+70+80+90+100=) şeklinde bir kombinasyon ortaya çıkar ki o zaman eserin 500'den fazla konuyu işlediği ortaya çıkar. Böylece eser, gittikçe açılan, açılırken genişleyen, genişleyip büyürken de nizam ve intizamı koruyan, insanı çok ötelere götüren ve derin bir tefekküre daldıran bir konu bütünlüğüne sahiptir."²⁵ Eserde on bölüm mevcut olduğu gibi her bölüm içindeki on kıssa o babın/bölümün sayı başlığına uygun olarak anlatılmaktadır. "Bu bakımdan eserin geometrik bir düzene sahip oluşu dikkate değerdir."²⁶ Mesela birinci bölümde bir kıssa anlatılıyorsa kıssanın ya muhtevasında ya da ele alınış yönünde o bölüme uygun tarzda kıssalar yazılmaktadır. Örneğin dördüncü bölümdeki kıssaların bazılarında âlemi ve insanı oluşturan etkenler anlatılırken, anâsır-ı erba'a (Dört unsur: Ateş, Toprak, Su ve Hava) dan bahsedilmektedir. Anâsır-ı Erba'a âlemi oluşturan dört maddedir. Bu yönü itibarıyla bu kıssa dördüncü bölüm olan dörtlüer kısmında geçmektedir. Bu örnekte anlattığımız gibi Garib-nâme'deki kıssaların/konuların hepsi hangi bölüm altında bulunuyorsa konular o bölümün sayısı adedince ya örnekler veya maddeler şeklinde anlatılmaktadır.

On bölüm ve toplam yüz kıssadan oluşan Garib-nâme hem dünyevî hem de uhrevî birçok konudan bahseder. Bazen varlığın asıl unsurları olan anâsır-ı erba'a ve onun insan yaşamı üzerindeki etkisinden, bazen ziraatin nasıl olduğu ve insanın da ekinin bitmesi misali nasıl olgunlaşıp biteceğinden, bazen yedi felek ve gökteki yıldızların ana karnındaki cenine ve insanın hayatının başlangıcından sonuna kadarki evrelerine ve karakterlerine etkisinden bahseder. Neticede bunun gibi daha nice konulara da temas eder. Bazen de dînî-tasavvufî bir eser olması hasebiyle insan ahlakından, yaratıcının sonsuz

25 Âşık Paşa, *a.g.e.*, (Kemal Yavuz'un mukaddimesinden naklen) I/1, s. XLVII.

26 Mengi, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Edebiyat Tarihi- Metinler)*, s. 81.

kuvvet ve kudretinden, Hz. Peygamber ve sahabe-i kiramdan bahseder. Daha genel bir ifadeyle eser dinin özüne uygun olan her şeye temas eder. Garib-nâme’de anlatılan konular genellikle âlem insan benzerliği paralelinde anlatılır ve kişinin kendini bilmesiyle âlemi ve dolayısıyla Rabbini bileceğine vurgu yapılır.

Garib-nâme’nin muhtevası ana hatlarıyla bu şekildedir. Bu açıklamalardan sonra makalemizin asıl konusu olan Garib-nâme’de Kur’ân âyetlerinin kıssalar doğrultusunda yorumlanma biçimi üzerinde durmaya çalışalım.

3. Âşık Paşa’nın Kur’ân Âyetlerini Yorumlama Biçimi

Bu başlık altında Garib-nâme’de geçen kıssalardan bazılarının Kur’ân âyetleriyle ilişkisi ve müellifin kıssalarda âyetleri yorumlama biçimi üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Konunun sınırlarını genişletmemek adına eserde bu doğrultuda yazılan kıssaların hepsini değil, belirli kısımlarını incelemeyi uygun görmekteyiz. Bu açıklamalardan sonra kıssalarda anlatılan ana fikirlerin Kur’ân âyetleriyle ilişkisini açıklamaya çalışalım.

a. Birlik Fikri Doğrultusunda Âyetleri Yorumlaması

Âşık Paşa Garib-nâme’de birlik fikrine çok önem verir. Çünkü kendisi sosyal açıdan dağınık bir toplumda yaşamıştır. Bu nedenle eserinin birinci bölümündeki on kıssanın tamamında birlik fikrini topluma anlatmaya çalışır. Eserin şekil ve muhteva yönünün geometriksel olarak birbiriyle ilintili olması da bu kıssanın birinci bölümde yazılmasının âmillerindedir. Çünkü birinci bölüm ‘bir’ ile ilintili şeylerin anlatıldığı bölümdür.

Müellif birinci bölümün beşinci kıssasında yine birlik fikrini anlatmaya çalışır. Bunun için de herkesin anlayabileceği kozmolojik bir delille konuyu işler. Müellifin kozmolojik olarak sunduğu delil ise ellerdir. O ellerin işlevini ve senkronize çalışmasını insanların dikkatine sunarak; tek elle yapılacak işlerin amacına ulaşamayacağını, onun için Yüce Yaratıcının iki el yarattığını ve iki elin aynı doğrultuda kullanıldığı ölçüde insanın işine yarayacağını söyler. Ona göre eğer eller senkronize ve intizamlı bir şekilde çalışmazlar veya bu doğrultuda kullanılmazlarsa yaratılış amacının gereğince hareket etmemiş olacaktır. Müellif ellerin bu durumundan hareket ederek insanlara tıpkı ellerini kullandığı gibi birlik içinde hareket etmelerini tavsiye eder. Herkes birlik içinde olursa o zaman toplumun ulaşmak istediği amacın gerçekleştirilebileceğini söyler.²⁷ Müellif kıssada bu hususa değinirken Kur’ân’dan bir âyetle bu fikir arasında bir bağ kurmaya çalışır. Müellifin bu

27 Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 101-103.

doğrultuda kıssada kullandığı âyet *أَسْلُكُ بِدَاكِ فِي حَبِيكَ* "Elini koynuna sok"²⁸ âyetidir. Gerçi âyetin siyak ve sibakına bakıldığında işlenen fikirle âyet arasında doğrudan bir ilişki kurmak pek mümkün görünmemektedir. Bu âyet Hz. Musa(a.s.)'ın 'yed-i beyza' denilen 'beyaz el' mucizesini gerçekleştirmek üzere Yüce Allah'ın ona bildirdiği bir emirdir. Dolayısıyla âyet ile kıssa arasında kayda değer bir bağlantı bulunmamaktadır. Âyetle kıssa arasındaki tek paralellik 'yed=el' kelimesidir. Kıssada ellerin intizamından bahsedilmektedir. Müellifin sûfi olduğu ve keşf ilmiyle hareket ettiğini hesaba katarsak âyetle kıssada anlatılan konu arasında böyle bir paralellik kurmasını belirli oranda mazur görebiliriz. Dolayısıyla müellif keşf ilminin sınırlarını çok geniş tutarak mezkur âyetle kıssa arasında bu şekilde bir paralellik kurmaktadır.

b. Huylarına Göre İnsanların Tasnifi ve İyi Huylara Teşvik Yönünde Âyetleri Yorumlaması

Âşık Paşa üçüncü bölümün dokuzuncu kıssasında Allah'ın üç çeşit insan tipi yarattığını belirtmekte ve bunları Fâtır Sûresi 32. âyetiyle irtibatlandırarak ele almaktadır. Fâtır 32'de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *لَهُمُ الْأَرْثَاءُ الْكِنَابُ* "Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur."²⁹ Âyette vasıfları anlatılan üç gruptan bahsedilmektedir. Bunlar "zâlim", "muktesid" ve "sâbık" olarak ifade edilir. Âşık Paşa kendisine zulmedenlerin, ortada olanların ve hayırda öne geçenlerin kimler olduğunu şu şekilde açıklar: Bu dünyadaki insanlar üç bölüğe ayrılmıştır. Müellife göre bu âyette temas edilen üç grup şu şekildedir. Birinci grup, huyları kötü olan ve münafık sıfatları yerleşmiş insanlardır ki bunlar kendilerine ve başkasına zulmedenlerdir. İkinci grup, gördüğü iyiliğe iyilikle, kötülüğe de kötülükle mukabele eden ve bu haliyle de takdire şayan olan inanmış mümin kimselerdir. Bunlar da âyetteki ifadeyle ortada olanları, "muktesid"ları oluşturmaktadır. Üçüncü grup ise hayatının her anını, her nefesini iyilik için harcayan ve tam manasıyla Allah'a layık kulluk yapan kişiler yani velilerdir.³⁰ İşte bunlar "sâbık" denilen ve insanların en önüne geçenlerdir.

Bu âyetle ilgili klasik tefsirlerde farklı yorumlar yapılmıştır. Mesela Fahrüddin er-Râzî Mefâtihu'l-Ğayb adlı eserinde zâlim, muktesid ve sâbıkla

28 Kasas, 28/32.

29 Fâtır 35/32.

30 Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/1, 349-353.

İlgili yapılmış yorumları on madde altında toplar³¹ ve son olarak ta kendi tercihini ortaya koyar. Ona göre “Bu hususta tercihe şayan olan görüş şudur: Zâlim, Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terkederek, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. Çünkü bu, bu şeyleri, olması gereken yerlerin dışında yapmış, olması gerektiği gibi yapmamıştır. Muktesid, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'y ü gayret gösteren kimsedir. Eğer, o buna muvaffak olamamış, kendisinden, nâdir de olsa, bir günah sâdır olmuşsa, bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermeye çalışmış ve hakka yönelmiştir. Sâbık ise, Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir. Bunun böyle olduğunun delili, âyetteki, “Allah'ın izniyle” ifadesidir. Yani, “gayret gösterdi ve bu kimseye, hakkında gayret gösterdiği şeyi elde etme muvaffakiyeti verildi” demektir. O halde bu kimse, hayırda öncüdür, bu iş onun kalbinde bu şekilde vaki olmuş, böylece de bu kimse bu hayra, nefsinin diğer şeyleri süslemesinden önce yönelmiş ve geçmiştir. Muktesidin de kalbine hayır düşüncesi düştü, ama nefsi onu tereddüde sevk etti. Zâlimi ise, nefsi aldattı. Bir başka ifadeyle şöyle diyebiliriz: Kendisine nefs-i emmâresi galip gelip, ona emirler verip, bu şekilde de nefsine boyun eğen kimse, zâlim; nefsiyle cihâd edip, böylece bazen galip bazen de mağlup olan kimse muktesid; nefsinin ezip geçen ise, sâbıktır.”³² Bu açıklamalara bakılırsa Râzî'nin özellikle son zikrettiği görüşler Âşık Paşa'nın görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Çünkü her ikisi de “zâlim”i Allah'ın emir ve rızasının dışında hareket edenler; “muktesid”i bir şekilde doğru yola girme çabasında olanlar, “sâbık”ı ise Allah'ın razı olduğu ve onun emir ve yasaklarına uyanlar olarak açıklamaktadır. Âşık Paşa biraz daha ileri giderek bu kişilerin veliler olduğunu söyler. Müellif, kıssanın sonunda, tüm bu anlatılanlar doğrultusunda vermek istediği mesajı şu şekilde açıklar: O, insanlara kendi hallerini bir kez daha düşünmeleri gerektiğini tavsiye etmekte; kişide bu üç gruptan hangisine benzeyen haller varsa, onun bu gibi insanlar hükmünde olacağını ifade etmektedir.

c. İnsan ile Âlemin Yaratılıştaki Birbirine Benzerliğine ve Hakiki Âlemin Ahiret Hayatı Olduğuna Vurgu Yaparak Âyetleri Yorumlaması

Âşık Paşa insanla âlem arasında yaratılış itibarıyla bir benzerlik bulunması ve gerçek âlemin ahiret hayatı olduğu konusunu beşinci bölümün ikinci kıssasında ele alıp açıklamaktadır. Bu amaçla müellif, beş sayısıyla ilişki kurarak insan ve âlemin birbirine benzerliğini, âlemi oluşturan beş unsurun

31 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l -Kebîr)*, Tahran: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, XXVI, 24-25.

32 Fahrüddin er-Râzî, *a.g.e.*, XXVI, 25.

bir benzerinin insanın oluşumunda da var olduğu şeklindeki teziyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Müellifin anlatacağı konuyla paralellik kurduğu âyet ise *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* "Gizliliklerin dökülüp açıklandığı günde"³³ âyetidir. Peki, müellif insan âlem benzerliğini her ikisini de oluşturan beş unsur doğrultusunda açıklayıp mevzu bahis âyetle nasıl bir ilişki kurmuştur? Şimdi bu durumu incelemeye çalışalım:

Müellife göre Allah (c.c.) âlemi beş tabakadan yaratmıştır. Bu beş tabakanın dördünü anâsır-ı erbaa (ateş, toprak, su ve hava) oluşturmaktadır. Geriye kalan beşinci kat ise Allah'ın emir ve iradesidir ki bu beşincisi sayesinde diğer dördü harekete geçer ve işlevlerini yerine getirir. Müellif âlemi oluşturan bu beş unsurun bir kopyasının insanda da var olduğunu ve insanın da beş katmandan müteşekkil olduğunu iddia eder. Mesela insanın dışını kaplayan şeyin toprak olduğunu, çünkü insanın aslının topraktan geldiğini söyler. Böylece insan vücudunun dış kısmı kâinata var olan toprağa benzetilir.

Müellif bunun akabinde vücudun içindeki damarlardan akan ve insan hayatının devamını sağlayan kanı suya; akciğerlere sürekli varıp gelen ve bu şekilde solunumu sağlayan nefesi havaya; havadan daha içeri olan vücut sıcaklığını ateşe ve ondan da daha içeri olan ve vücudun fonksiyonlarını idame ettiren ve bu dört şeye ne yapmaları gerektiğini belirten Allah'ın emrini de anâsır-ı erba'a'nın işlevini sağlayan emre benzetererek; âlem ve insanın birbirinin kopyası olduğu tezini bu şekilde delillendirir. Ona göre insanın içiyle bağlantılı olan ve birbirini kapsayan o beş şeyle âlemin dışını çevreleyen beş şey birbirinin kopyası hükmündedir. Böylece insan içe doğru, kâinat ise dışa doğru birbirlerini yansıtır. Müellif bu tespitleri yaptıktan sonra söz konusu âyet ile konu arasında şu şekilde ilişki kurar. Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda insan, her biri diğerini kapsayan içe doğru beş şeyle yaratılmıştır. Böylece kâinatın bir kopyası insan olmuştur.

Müellif, insan öldükten sonra bu dizilişin tam tersi bir durumun ortaya çıkacağını ifade eder. İnsanın içinin dışına doğru çevrileceğini söyler. O zaman insanın gizli yerlerinin açığa çıkacağını her bir insanın bir âlem gibi görüneceğini söyler. Müellif bu durumu insanın tüm gizli hazinelerinin dışarı çıkacağı ve tüm sırlarının ifşa olacağı şeklinde ifade eder ve *يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ* "Gizliliklerin dökülüp açıklandığı günde" âyetini de bu tezine dayanak olarak kullanır. Ona göre dünya hayatında cisim ile can birlikte hareket eder; fakat bu birliktelik gizli olduğundan onlardaki sırları kimse algılayıp anlayamaz. Ölüm ötesi hayatta ise ten tamamen ortadan kaybolur ve yalnız can kalır. Müellif, bu hayatta ten nasıl canı çevirdiyse ve insanın görünen kısmı

33 Tarık 86/9.

34 Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2,551.

sadece ten olduysa; yarın ahirette canın tenleri çevireceğini ve insanın görünen kısmının sadece canı (ruhu) olacağını söyler. Bu sayede insanın içinin dışı, dışının da içe döndürülerek her insanın bir âlem hükmünü alacağını, böylece gönlün uzandığı yerlere yarın ellerin direkt olarak uzanabileceğini ifade eder. Müellif oradaki halin dünyadaki en iyi halden kat be kat üstün olduğunu ifade ederek can ve gönlün Hakk'a ulaşacağını ve sonsuz hayatın insan için bir nimet olarak bahsedileceğini ifade eder.³⁵ Müellifin bu açıklamalarından âyette geçen "gizli sırlar"dan maksadın, inanç esaslarına taalluk eden cennet ve ru'yetullah kavramları olduğu kanaatindeyiz. Çünkü O, canın ve gönlün Hakk'a ulaşmasını kıssanın içinde kullandığı bir başka âyet olan *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* "Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parlayacaktır; onlar Rablerine bakacaklar ve onu göreceklerdir."³⁶ âyeti ile açıklar ki bu da ru'yetullah fikrini desteklemektedir.

d. Kibirlenenlerin Sonunun Hüsrana Olacağına Vurgu Yaparak Âyetleri Yorumlaması

Garib-nâme'de bu konu başlığı altında kullanılan âyet, *إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ* "Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez"³⁷ âyetidir. Müellif bu âyeti kibirlenenlerin hallerini anlatmak; Allah'ın onları zelil kılıp huzurundan kovduğunu ve kibir taslayanların sonunun hüsrana olduğunu bildirmek için Kur'an'dan istişhad niyetiyle kullanmaktadır. Müellif kıssada bu âyetin manasına uygun düşen altı şeyden bahseder. Çünkü bu kıssa altıncı bölümde geçmektedir. Kıssada verilen altı örnekte bir kısmı âyetin zâhirî manasına uygun iken, diğerleri zahir mananın dışında işârî bir mana taşımaktadır. Zâhirî manaya uygun düşen örneklerden bazıları doğrudan doğruya Kur'an'da geçen ve Kur'an âyetleriyle desteklenen örneklerdir. Diğer örnekler ise âyetin zahiri manasından oldukça uzak, sadece müellifin kendi yorumuna dayalı, sübjektif karakterli örneklerdir. Özellikle son iki örnekte müellif temsilî ve mecazî örneklere yer vererek işârî mananın sınırlarını zorlamış ve bu yorumu olabilecek en geniş alanda uygulamıştır. Zikredilen altı örneğin hepsinde de kibre kapılıp sonunda hüsrana uğrayan kişilerden bahsedilir. Bu doğrultuda kibre kapılıp sonunda hüsrana uğrayan altı şey şunlardır: İblis, Âd Kavmi, Ebrehe ve Ordusu, Belâm b. Baûrâ, Dağlar ve Buğdaydır.

Müellifin ilk üç örneği Kur'an'da geçen ve kibirleri yüzünden Allah'ın rahmetinden ayrı kalan ve sonu hüsrana olan kişilerden seçer. İlk olarak İb-

35 Âşık Paşa, *a.g.e.*, I/2,553-555.

36 Kıyamet, 22-23.

37 Nahl, 16/23.

lis'in kibirlenip Âdem (a.s.)'a secde etmeyişine³⁸ değinen müellif bunun sonucunda onun Allah'ın lanetine maruz kaldığı ve sonunda hüsrana uğradığını dile getirir. Müellif ikinci misalini Âd kavminden seçer ve yine Kur'ân'dan âyetler doğrultusunda bu kavmin kibre kapılıp Allah tarafından azaba düçar olduğunu ifade eder.³⁹ Üçüncü misalde de Kâbe'yi yıkmaya gelen, deyim yerindeyse Allah'a savaş açan Ebrehe ve ordusunun helakından bahsederek; bu kavmin böyle bir acı sona kibirleri yüzünden düçar olduğunu ifade eder. Müellif bu olayı anlatırken Fil Suresine de değinir.

Dördüncü misalde ise Bel'am b. Baûrâ isminde bir şahıstan bahsedilir. Bu şahıs Hz. Musa devrinde yaşayan, evliyalık derecesine kadar yükselen ama o makamını kibri yüzünden Musa (a.s.)'ı yenmek için kullanan ve neticede Musa (a.s.)'ın onun mahvolması için Cenâb-ı Allah'a dua etmesi nedeniyle sonu perişan olan bir kişidir. "Onlara (yahudilere), kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku. Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler."⁴⁰, âyetinde bahsedilen kişinin Bel'am b. Baûrâ olduğuna dair tefsirlerde bazı rivayetler söz konusudur.

Bu rivayetlerin birinde Hz. Mûsâ'nın, bir ordu ile zorba bir kavmin üzerine gittiği, durumdan kaygılanan bu kavmin, aslında iyi bir kişi olan Bel'am'dan yardım istedikleri, onun başlangıçta bu isteği reddettiği, fakat bazı hediyelerle kandırıldığı; bunun üzerine kendisinden yardım isteyenlere, Musa'nın askerlerine tuzak olarak kadınlarını süsleyip onlarla zina ettirmelerini öğütlediği, İsrâiloğulları'nın bu tuzağa düşmeleri üzerine Allah tarafından bir ceza olarak baş gösteren bir veba salgınında 70.000 kişinin öldüğü bildirilir. Başka rivayetlerde de başlangıçta sâlih bir kul veya bir peygamber olan Bel'am'ın ism-i a'zamı okuyarak Hz. Musa'ya beddua ettiğinden ve bu suretle yoldan çıktığından söz edilmektedir.⁴¹ Özellikle tasavvuf çevrelerinde bu kişinin akıbeti çok sıkça dile getirilir ve nefis terbiyesinde enaniyetten uzak durmanın gerekliliği vurgulanırken Bel'am'ın hali ibret

38 Hicr, 15/ 30-31; A'raf, 7/12.

39 Hud, 11/53; Kamer, 54/ 19-20.

40 A'raf, 7/175-176.

41 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-beyân*, Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001, X, 577-578; Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi'u li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru lhyâi't- Tûrâsî'l- Arabiyyi, 1965, VII, 319-321; İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1987, II, 275-279; Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Dinyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2008, II, 626-627.

verici bir örnek olarak anlatılır. Müellifin verdiği bu misal, zahirî olarak Kur'ân'dan bir örnek olmasa da müfessirlerin çoğunluğu tarafından mezkûr âyetle irtibatlandırıldığı için Kur'ânî ve mevzu bahis âyetin manasına uygun bir misaldir.

Müellif son iki örneği de dağlar ve buğdaydan seçer. Ona göre dağlar, yeryüzünün 'ol' emri doğrultusunda dönmeye başlaması ve sakinleşmesini sağlamıştır ve bunu bir kibir alâmeti olarak telakki etmiştir. Çünkü kendilerinin haşmeti ve kuvveti olmasa âlemi teskin edip bir kararda durduracak hiçbir kuvvetin olmadığını söylerler. Onlardaki bu kibir alâmeti Allah'ın hoşuna gitmemiştir ve bundan dolayı Allah dağlara nice gazaplar vermiştir. Onların üzerinden yaz kış kar ve buzu eksik etmediği gibi, gece gündüz her daim üzerinden şiddetli rüzgâr ve tufan hiç eksik olmamıştır. İşte bu gazap dağlara kibrinden dolayı gelmiştir.

Müellifin verdiği son örnek ise buğdaydır. Müellif buğdayın kibire kapılmasını da şöyle açıklar: Ona göre buğday, Âdem yaratıldıktan sonra onun ağzından giren ilk nimet olmuştur. İnsanların en çok kullandığı ve sürekli yediği nimetlerin başında buğday gelmektedir. Buğday bunu kendisine bir kibir alâmeti olarak telakki eder ve "ben olmasaydım insanı doyuracak hiçbir nimet yoktur" der. Bu sözü üzerine Allah (c.c) buğdaya nice cefalar vermiştir. Mesela orak onu sapından kopartmış, düven gelmiş onu dövmüş, değirmen un ufak etmiş, ateş onu pişirmiş, insan da onun dişleriyle gevmiş ve midesine yollamıştır. O bazen bir münafık ya da kâfirin midesine gitmiş ve ona güç ve kuvvet verdirerek küfürlerinde aşırı gitmelerine de neden olmuştur. İşte bunların hepsi buğdayın kibirlenmesinin sonucudur. Müellifin buğday ve dağ örneği sonuç itibarıyla konunun ana fikrine ve "Muhakkak ki Allah büyüklük taslayanları sevmez" âyetinin manasına uygundur; ancak onlarla ilgili anlatılanların dini bir dayanağı yoktur. Bunlar temsilî ve mecazî anlatımlardır. Bu olsa olsa müellifin işarî yorumun sınırlarını geniş tutup bu yorum doğrultusunda konuyu açıkladığını gösterir.

e. İlahi Aşkla Yanıp Onun Tesiriyle Kâinatı Aydınlatmaya Vurgu Yaparak Âyetleri Yorumlaması

Âşık Paşa'nın bu konuda faydalandığı âyet Nur Suresi 35. âyettir. Bu âyette şöyle buyurulmaktadır. *اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ*. "Allah göklerin ve yerin nuru (aydınlatıcısı) dur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir."⁴² Müellif bu âyeti yorumlarken bir kandili kandil yapan özelliklerden bahsederek; kandilin etrafına ışık saçtığı gibi

42 Nur, 24/35.

insanın da kandildeki özelliklere sahip olduğu ve kandilin etrafına ışık saçma özelliğinin onda da var olduğunu anlatmaya çalışır.

Kandili kandil yapan yedi özellik vardır. Bunlardan ilki kandilin kendi cisimidir. İkincisi kandile doldurulan sıvıdır ki kandil parlaklığını ondan alır. Üçüncüsü fitildir ve kandilin içinde yer alır. Dördüncüsü fitil denen şeyin aslıdır ki ışık onunla belli olur. Beşincisi yağ denen nesnedir. O tükendiğinde ateş te tükenir. Altıncısı kandilde yanan ateştir. Yedincisi ise, kandili tavanın ortasına bağlayan iptir. Kandil onun sayesinde havada durur ve ışığı etrafa orantılı olarak yansır. Müellif kandilin oluşumunu bu şekilde açıkladıktan sonra kandildeki bu özelliklerin bir benzerinin insanda da olduğunu söyler ve yavaş yavaş işârî yorumu girer.

Ona göre kandille insanın benzerliği şöyledir: Kandilin kendisi (kabını) vücuda, suyu da cana (ruha) benzer. Fitili tutan demir İslamiyet'in hükümlerine, fitilin kendisi insanın nefesine, kandildeki yağ akla, yanan ateş de aşka benzer. Kandilin asılı tutulduğu ip ise, Allah'ın kudret ipine benzetilir. Böylece kandildeki yedi şey, insanın varlığını oluşturan yedi şeyle eşleşmektedir. Nasıl ki kandil o yedi şeyle bir bütünlük oluşturup karanlık olan bir odayı aydınlatırsa ve karanlığın açtığı zahmetten insanı kurtarıyorsa; insanda da o yedi şey kandildeki gibi tam manasıyla bulunursa; insan etrafını, karanlık içerisinde kalan gönülleri, küfrün karanlığındaki ruhları aydınlatır. Böylece "Allah göklerin ve yerin nurudur(aydınlaticısıdır)." âyetinin muktezası Allah'a sıkı sıkıya bağlı insanlar vasıtasıyla olur.

Müellif burada kandilde yanan ateşi aşka benzetir ve kıssayı aşk üzerinden anlatmaya devam eder. Ona göre bu düzen içerisinde görünen ve istenen şey, kandilin yanarak âlemi aydınlatmasıdır. Eğer o yanmazsa, varlığı da yok demektir. Mademki insan kandile benzer, o halde insanın geldiği meclisi aydınlatması gerekir. Kandilin yanması ateşle mümkündür ve bu sayede etrafı aydınlatır. İnsan da etrafını ateş misali yanarak aydınlatmalıdır. Eğer aşk olmazsa, insan içinde ateş bulunmayan bir kandile benzer. O zaman ateşsiz kandil nasıl hiçbir işe yaramıyorsa aşksız insan da hiçbir işe yaramaz. Çünkü insan aşkla var olan ve devamlı yanan kimsedir. Allah özel olarak seçtiği kullarını aşk tarafına sevk eder. Çünkü onlar aşk sayesinde etrafı aydınlatacaklardır. Öyleyse kul bu görevi ifa edebilmek için etrafını aydınlatabilecek vasıflara sahip olabilmelidir. İşte bu vasıfların en önemlisi de aşktır.

f. İnsan-Âlem Benzerliğinden Hareketle Mevcudatın Çiftler Üzerine Kurulduğuna Vurgu Yaparak Âyetleri Yorumlaması

İnsan-Âlem benzerliğinden yola çıkarak varlıkların çiftler halinde var olduğunu vurgulama sadedinde müellif iki âyetten faydalanmaktadır. Bu âyetler

سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَىٰ بَيِّنٍ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ “Onlara âyetlerimizi hem dışlarında hem de içlerinde göstereceğiz ki onun doğruluğu belli olsun.”⁴³ âyeti ile وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden çift yarat-tık.”⁴⁴ âyetidir. Bu âyetin tefsirlerinde Fussilet 41/53 için iki görüşün öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, eski müfessirlerin, bazı önemsiz farklılıklarla, yaygın olarak benimsedikleri yorumdur ki burada geçen “âfâk” kelimesi, Mekke dışındaki çeşitli yöreler, bölgeler (nevâhî); “kendi nefisleri” de putperestlerin yaşadığı Mekke kentidir. Buna göre âyette vakti geldiğinde gerek müşriklerin yaşadığı Mekke'nin gerekse Mekke çevresin-deki diğer yörelerin, hatta dünyanın birçok bölgesinin Hz. Muhammed (s.a.s.) ve daha sonraki Müslümanlar tarafından fethedileceği; böylece put-perestlerin asılsız olduğunu ileri sürdükleri Kur’ân mesajının, İslâm dininin cihana yayılacağı müjdelenmektedir. Nitekim daha Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında Mekke fethedildiği gibi Arap Yarımadası'nın tamamına yakını da İslâm hâkimiyetine girmiş; böylece hayatta olan birçok Mekkeli bu müj-denin gerçekleştiğini görmüştür. İkinci görüşe göre ise, “âfâk”tan maksat yıldızları, ayı ve güneşiyle semanın uçsuz bucaksız köşeleri (kozmetik evren), astronomik, meteorolojik, biyolojik vb. olaylar, yasalarıdır. “Kendilerinden” maksat da en ince sanatların ve yaratılış hikmetlerinin örneği olan insanın biyolojik ve ruhsal dünyasıdır; kısacası “dış dünyadaki kanıtlar”, kozmolo-jik evrenin sırları, “kendilerinde bulunan kanıtlar” ise insanın biyolojik, psikolojik, parapsikolojik yapısındaki sırlardır.⁴⁵ Âyette ileride insanoğluna bu sırların gösterileceği, yani insanlığın bu konularda keşifler yapacağı bil-dirilmektedir. Eski müfessirlerin çoğu ikinci yoruma katılmamışlardır. Çün-kü onlara göre âyet, henüz bilinmeyen bazı şeylerin ileride bilineceğini ha-ber vermektedir.”⁴⁶ İlerde de sunacağımız üzere Âşık Paşa bu âyeti ikinci görüş doğrultusunda açıklar.

Zâriyât 51/49. âyetle ilgili olarak Elmalılı kendi görüşünü ekleyerek diğer müfessirlerin yorumlarını aktarır. O, bu âyet hakkında şu açıklamalara yer verir: “Her şeyden de iki çift yarattık: İbn-i Zeyd gibi bazı zatlar, bunu her cins hayvandan erkek ve dişi çeşitleri olarak anlamışlar ve açıklamışlardır ki “Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik.”⁴⁷ âyeti gereğince bitkile-ri de buna katabiliriz. Mücahid ise hareket ve hareketsizlik, gece ve gündüz, gökyüzü ve yeryüzü, siyah ve beyaz, sağlık ve hastalık, tat ve acı, sevap ve

43 Fussilet, 41/53.

44 Zâriyât, 51/49.

45 Hayreddin Karaman v.dğr., a.g.e., IV, 724. Ayrıca krş. Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed, *Câmi’u’l-beyân*, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1995, XIII, 7-8; Râzî, a.g.e., XXVII, 139; Şevkânî, Mu-hammed b. Ali, *Fethu’l-kadîr*, Mısır, IV, 509.

46 Hayreddin Karaman v.dğr., a.g.e., IV, 724.

47 Kaf, 50/7.

ceza, genel olarak birbirine zıt olan şeylere ve birbirinin karşıtı olan her şeye işaret olunduğunu söylemiştir. Diğer bazıları da eşyanın çeşitlere ayrılması ile tefsir etmişlerdir ki, en azı iki çeşit olur. Bu çeşitlilik zaman zaman çeşitli ifadelerle ve tasniflerle hatırlatılmak istenmiştir. Beydâvî yalnız bu mânâyı göstererek "Her cinsten iki çeşit" diye tefsir etmiştir. Bu mânâ öncekileri de içine alması açısından daha kapsamlıdır. Ancak bu takdirde "Her şey" den maksat, sadece cins olmuş oluyor. İfadenin zahiri ise her ferdi içine almak tadır. Onun için biz bundan her şeyin dış âlemde ve iç dünyada veya haricî ve zihnî olmak üzere iki özelliğini ifade eden ve dış dünya ile iç âlemi arasında çift bir uyum ile tecelli eden idrak meselesine de bir işaret anlıyoruz. Gerçi her şey bize iç âlem dışındaki biçimini hikâyeye eden bir izlenim ile tecelli eder ve hakikat bu iki şekil bir diğerine uyumu ile bilinir ki bunun birine "asıl" birine "zıllı" dahi denilir. Herhangi bir şeyden hâsıl olan her şuur yani algılama olayında bu ikilik kaçınılmazdır. Bu ikilik içinde birleştirilmeden hiçbir şeyin varlığına inanılmaz ve tefekkür edilip düşünülemez."⁴⁸ Celâleyn tefsirinde de bu âyetle ilgili olarak " gece gündüz, acı tatlı, yaz kış, dağlık düzlük, ay güneş, yer gök, erkek dişi gibi birbirini tamamlayan iki sınıftır."⁴⁹ açıklaması yer almaktadır. Elmalı'nın özellikle son kısımlarda belirttiği şahsi görüşlerin aynısını Garib-nâme müellifinde de görmekteyiz. Müellif bu iki âyeti bir insicam içerisinde açıklar ve şöyle der: İnsan, vücuduna hikmet aramak için ibret nazarıyla baktığında kendisinden başka dışarda bir şey olmadığını veya dışarda her ne varsa aynısının kendinde de olduğunu görür. Çünkü Allah insan için âlemde ne varsa aynısı sende de var demıştır.⁵⁰ Nitekim bu duruma Fussilet, 53'te de işaret vardır.

Müellif bu âyetin bir nevi açıklaması veya bir parçası olarak Zâriyât 51/49 daki "Düşünüp ibret alınız diye her şeyden çift yarattık." âyetini de kullanır. Böylece müellif bu iki âyeti âlemde var olan her şeyin insanda da olduğunu ve insanın bir dünya olduğunu anlatmak için bu âyetleri birbiriyle bağlantılı olarak kullanır ve daha sonra da bu tezine deliller getirmeye başlar. O dünyanın iki şey üzerine kurulduğunu söyleyerek bu iki şeyin ya birbirinin zıttı olup birbirini tamamlayan ya da birbirinin eşi olan şeyler olduğunu ifade eder. Yer gök, gece gündüz, yaz kış gibi herkesin idrakine açık olan şeylerin bu düşüncenin bir yansıması olduğunu ifade eder ki Zâriyât 51/49'un bunu açıkladığını söyler. Bununla birlikte mahlûkatın bu ikilik üzerine yaratılmasını kimi şeylerde açık, kimilerinde ise gizli olduğu-

48 Elmalı M .Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş. Yay., VII, s. 265.

49 Celâleddin es-Suyûtî-Celâleddin el-Mahallî, *Tefsîru'l- Celâleyn*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 4. Baskı, 2007, s. 523.

50 Âşık Paşa, *a.g.e.*, 1/1, 207-209.

nu ifade eder. İyi düşünülduğünde toprak ve suyun hem âlemin hem de insanın varlığının ana unsuru olduğunu belirten müellif; her şeyin temelinin iki üzerine bina edildiğini ifade eder ve her iki âyetten çıkardığı sonuç ile âlemde var olan her şeyin aynısının insanda da var olduğunu sonucunu çıkarır ve bunu örneklerle delillendirmeye çalışır. O der ki; dünyada gök varsa ona mukabil insanda da gönül bulunmaktadır. Bunun için gönlün gökyüzü gibi geniş ve bucaksız olması gerekir. Ayrıca o, dünyada yeryüzü varsa insanda da onun karşılığında bir vücut olduğunu belirterek, o vücudun tıpkı yer gibi sürekli secde halinde olması gerektiğini ifade eder. Bir başka misalde de gündüzün insandaki marifet ve ehliyete, gecenin ise bilgisizliğe, arşın can ve gönle, ferşin de insanın mayasında bulunan su ve toprağa benzediğini belirtir. Yine o, dünyanın yazına karşılık insanda safa ve gönül hoşluğu olduğunu, kışına karşılık ise de cefa ve eziyet bulunduğunu söyler. Güneşin insandaki yansımaları sevinç; bulut ve yağmurun ise kaygı ve göz yaşına benzediğini, dünyadaki kara parçalarının tene, denizlerin cana, dağların tepelerin azalara, nehir ve ırmakların ise kana benzediğini söyler. Böylece müellif, Cenab-ı Hakk'ın âfâk için yazdığının aynısını insanın içinde gizlediğini söyleyerek, "Onlara âyetlerimizi hem dışlarında hem de içlerinde göstereceğiz ki onun doğruluğu belli olsun." âyetinin anlamının bu düşüncüyü ortaya çıkardığını söylemektedir.

Sonuç olarak müellif, insanın kendisini bilmesiyle âlemi bileceğini; âlemi bilmesiyle de Yüce yaratıcıyı bulabileceğini ifade ederek; tüm sûflerin yolunu belirleyen ve onlara eşsiz bir düşünce iklimi açan "Kendini bilen Rabbini bilir" sözünü kıssanın ileteceği mesaj olarak bizlere sunar. Görüldüğü gibi müellif Fussilet 41/53 ve Zariyat 51/49 âyetlerini bu ana fikri anlatma doğrultusunda kullanmış, ikisi arasında bir bağ kurmuş, bu âyetlerin anlamları doğrultusunda konuyu örneklendirmiş ve neticede bir bütünlük içerisinde bu iki âyeti kullanmıştır. Bu da onun âyetler arasında güzel bir insicam yakaladığına delalet eder.

Sonuç

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Âşık Paşa, yüz kıssa halinde oluşturduğu Garib-nâme'sinde pek çok konuya temas etmekte ve anlattığı birçok hususu bir şekilde Kur'an'la ilintilendirerek açıklamaktadır. Anlatılan konu ile âyetler arasında kurulan bağ tefsir ilmi açısından yer yer problemli bir yapı arz etse de onun bir sûfi olduğu düşünülduğünde âyetlere zaman zaman işârî yorumlar getirmesini ve bazen bu işârî yorumların sınırlarını geniş tutarak âyetle konu arasında alakasız bağlantılar kurmasını normal görmekteyiz. Çünkü müellifin vurgulamak istediği konular, kanaatimizce dinin özüne uygun görünmektedir.

Âşık Paşa, eserinde ele aldığı konularda insanda nice ibretlerin, nice hikmetlerin ve sırların var olduğuna değinir. İnsanda var olan sırların, hikmetlerin ve özelliklerin bir benzerinin kâinatta da bulunduğunu ifade eder; insan âlem benzerliğinden hareketle onlardaki hikmetleri ve sırları açıklamaya çalışır. Kendisindeki ve kâinattaki esrarı çözdüğü ölçüde insanın kendini ve yaratana bileceğini söyler.

Âşık Paşa, tüm sırların ve hikmetlerin yegane açıklayıcısı olan Kur'an'ı anlayan ve onun özüne uyanların hem kendisini, hem kâinatı, hem de Allah'ı tanıyacağını ve böylece yaratılmasındaki esrarı kavrayacağını ifade eder. Bu konumdaki insanın ise dünyevî ve uhrevî tüm problemlerini çözeceğine inanır. İşte Âşık Paşa bütün bu düşüncelerini Garib-nâme'de halka arz ederken orada ele aldığı konuların izahında hadis ve kelam-ı kibârlardan, en çok da ayetlerden yararlanır ve hatta bazen ayetleri konu başlığına yerleştirerek yorumlamaya çalışır.

Kaynakça

- Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Âşık Paşa, *Garib-nâme*, Haz. Kemal Yavuz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Celâleyn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 4. Baskı, 2007.
- Çiçekler, Mustafa, "Mesnevî", *DİA*, Ankara, 2004.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1993.
- Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş. Yay., ts.
- İbn-i Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1987.
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar-1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Karaman, Fikret, Karagöz, İsmail, Paçaçı, İbrahim, Canbulat, Mehmet, Gelişken, Ahmet, Ural, İbrahim, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 3. Baskı, 2007.
- Karaman, Hayreddin, Çağrı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2008.
- Köprülü, M. Fuad, "Âşık Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 4. Baskı, 1981.
- Kurtubî, Muhammed, *el-Câmi'u li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyai't- Tûrâsî'l-Arabiyyi, 1965.
- Kut, Günay, "Âşık Paşa", *DİA*, İstanbul, 1991.
- Mengi, Mine, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (Edebiyat Tarihi- Metinler), Ankara: Akçağ Yay., 1995.
- Münavî, Muhammed Raûf, *Feyzu'l-Kadîr*, Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1995.
TDK, *Türkçe Sözlük 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1998.
Tanman, M. Baha, "Mesnevî", *DİA.*, Ankara, 2004.